

офіційного опонента на дисертацію Мясникової Анастасії Сергіївни «Муніципальні органи влади міста Харкова (1871 – грудень 1919 рр.)» представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Актуальність теми дисертаційного дослідження не викликає заперечень. Тенденція звернення вітчизняної історичної науки до дослідження питань урбаністики чітко окреслилась у 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Незважаючи на значний обсяг здійснених досліджень, й на сучасний момент в цій царині є комплекс недосліджених питань, які заслуговують на увагу науковців України. Серед них варто виділити питання, присвячені особливостям функціонування органів самоврядування українських міст у ХІХ столітті, зокрема Харкова. Установи самоврядування були не тільки посередниками між урядовими установами та населенням міста, а й самостійно впроваджували в міське життя корисні для містян нововведення.

Актуальність теми обумовлена також хронологічними межами, які обрала дисертантка. З кінця ХІХ до початку ХХ ст. відбулися радикальні реформи органів міського самоврядування. Незважаючи на те, що вони були засновані з ініціативи самодержавства як підконтрольні уряду і губерньській адміністрації, на початку ХХ ст. органи самоврядування фактично самостійно вирішували всі питання міського життя, включаючи політичні. Тому доцільно більш ґрунтовно дослідити рівень самостійності установ харківського самоврядування. Дисертація А.С. Мясникової є актуальною також тому, що наразі в Україні в контексті реалізації політики децентралізації відбувається реформування у тому числі й органів міського самоврядування, залучення історичного досвіду може стати корисним в цьому процесі.

Структура дисертаційної роботи А.С. Мясникової відзначається логічністю та послідовністю, та складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури (573 позиції). Запропоноване структурування матеріалу дослідження дозволяє застосувати історико-

порівняльний метод та визначити особливості функціонування органів харківського самоврядування на різних історичних етапах. Обсяг дисертаційної роботи становить 241 сторінку, серед яких 50 сторінок – це перелік джерел та літератури. Автореферат дисертації нараховує 23 сторінки.

У вступі доречно звертається увага на необхідності дослідження органів міського самоврядування м. Харкова в контексті державотворчих процесів в сучасній Україні. Мета дослідження обумовила комплекс завдань, які на належному рівні були реалізовані дисертанткою у процесі написання роботи. Варто відзначити, що в роботі кваліфіковано було визначено об'єкт, предмет, хронологічні та географічні межі дослідження, що позитивно вплинуло на реалізацію дослідницьких завдань авторки. А.С. Мясникова влучно охарактеризувала новизну та практичне значення дисертаційної роботи.

У першому розділі дисертантка здійснює історіографічний огляд проблеми, аналізує джерельну базу дослідження та розкриває наукові методи, використані під час дослідження. Варто наголосити, що під час написання дисертаційної роботи були залучені роботи вітчизняних та закордонних дослідників, публікації періодичних видань. Це дозволило використати під час дослідження новітні підходи з урбаністичної тематики закордонних науковців. Для аналізу стану наукової розробки теми було застосовано хронологічний принцип, що дозволило виділити чотири групи наукових досліджень. Цілком слушно були виділені роботи дореволюційних дослідників. Застосування авторкою історико-порівняльного методу сприяло виявленню кола проблем міського самоврядування, які досліджувалися науковцями у різні періоди.

Використана у дослідженні наукова література дозволяє зробити висновки про стан наукової розробки теми та виявити аспекти функціонування харківського міського самоврядування, які потребують подальшого дослідження.

Під час роботи над темою дисертаційного дослідження авторка опрацювала значне коло архівних джерел – 230 справ, які містяться в архівах Харкова та Києва. Для реалізації дослідницьких завдань А.С. Мясникова використала матеріали місцевих періодичних видань, переважно «Харьковские губернские ведомости» та «Известия Харьковской городской Думы». Означені

видання є офіційними виданнями державних установ, тому дійсно дозволяють отримати інформацію про особливості діяльності харківського міського самоврядування. Серед інших місцевих періодичних видань були проаналізовані матеріали газети «Южный край», що допомогло відтворити деякі події міського життя переважно 10-х рр. ХХ ст. Джерельна база дослідження цілком репрезентативна та дозволяє досягти поставленої мети.

А.С. Мясникова цілком слушно застосовує у дисертаційному дослідженні методи аналізу та синтезу, порівняльно-історичний та історико-системний методи. Важливим є використання біографічного методу. Варто наголосити, що у функціонуванні міста ключова роль належить окремим особистостям і тому надзвичайно актуальним у сучасних урбаністичних дослідженнях є вивчення не стільки і не тільки діяльності окремих установ, але в першу чергу постатей, які очолювали міські органи самоврядування. Від зусиль та здібностей цих людей, відносин між ними залежала ефективність функціонування міської Думи та Управи. Окрему групу серед історичних джерел складають міські кошториси. Повністю погоджуємося з А.С. Мясниковою щодо використання математичних методів у їх опрацюванні. Вагомим здобутком авторки є використання міждисциплінарного підходу під час роботи з джерелами, що безумовно дозволило вийти за межі інструментарію виключно історичної науки та проаналізувати історичні джерела, використовуючи методи інших наукових дисциплін.

У другому розділі дисертаційної роботи розкривається становлення, основні напрями діяльності та особливості функціонування органів місцевого самоврядування Харкова з 1871 р. до 1919 р. Цілком слушно на початку розділу авторка подає короткий аналіз правової основи діяльності установ міського самоврядування – Міських положень 1870 та 1892 рр. У розділі досліджується також міська реформа 1917 р. та її вплив на зміни в управлінні Харкова. Під час аналізу міських законів 1870 та 1892 рр. акцентована увага на правилах проведення виборів до міської Думи та соціальному складі гласних. Авторка ретельно розкриває кількісний склад міської Думи за результатами міських виборів різних років.

Значним випробуванням для харківського міського самоврядування стала Перша світова війна. Дисертантка ретельно аналізує участь міської Думи у наданні допомоги постраждалим та вирішенні нагальних потреб міста в умовах воєнного часу та громадянської війни. Дослідження цих сюжетів спирається в тому числі і на значний статистичний матеріал.

Міське самоврядування в Україні не змогло залишитися осторонь політичних змін в Російській імперії, революційних подій 1905 р. та національно-визвольних змагань. Зокрема, в Катеринославі міська Дума жваво обговорювала надання виборчих прав жінкам, розробляла заходи щодо стабілізації ситуації у місті в 1905 р., а в 1917 р. партійна приналежність гласних міської Думи впливала на вирішення міських справ, відбувалися бурхливі дискусії під час обговорення поточної політичної ситуації. З огляду на зазначене, важливо, що авторка звертає увагу на реакцію харківського самоврядування на події в Петрограді у лютому 1917 р., ухвалення Українською Центральною Радою III Універсалу.

В третьому розділі А.С. Мясникова здійснила ґрунтовний аналіз напрямів діяльності харківських органів міського самоврядування. Цілком слушно виокремлюються фінансово-бюджетна, господарська, соціальна та культурно-освітня напрямки діяльності Думи. В роботі простежується еволюція діяльності міських установ, визначається специфіка функціонування, аналізуються проблеми міського розвитку. Цікавими є сюжети про корупцію в міських органах самоврядування та незадоволеність харків'ян результати роботи цих установ, про відносини представників самоврядування та губернських установ. Авторка детально розкрила діяльність харківського самоврядування у сфері розвитку міської інфраструктури та соціальної допомоги місцевим мешканцям.

Під час аналізу діяльності установ харківського самоврядування у культурній та освітній сфері розкривається участь Думи в організації освітніх установ в місті, підтримці публічної бібліотеки, спорудженні пам'ятників видатним діячам. Дисертантка відзначає суттєвий внесок міського самоврядування у розвиток культурної сфери Харкова.

Висновки та узагальнення, що містяться в роботі, є виваженими, достовірними, відповідають змісту дисертаційної роботи та вирізняються науковою

новизною. Вони вдало підсумовують проведену А.С. Мясниковою роботу та відповідають поставленим завданням.

Позитивно оцінюючи наукове дослідження А. С. Мясникової, віддаючи належне актуальності проведеної роботи, необхідно висловити деякі критичні зауваження, які носять переважно рекомендаційний характер.

1. Дещо недостатньо обґрунтованою в актуальності роботи видається теза, що в «результаті реформ 60 – 70-х рр. ХІХ ст. Російська імперія за іншими країнами Європи стала на шлях створення правових гарантій розвитку інститутів громадянського суспільства» (с. 13 – 14). У подальшій роботі дана теза не знайшла відображення. Крім того, авторка неодноразово зазначала в роботі, що міська Дума та Управа були підконтрольні губернській адміністрації. У той же час варто зазначити, що реформи 60 – 70-х рр. ХІХ ст. стали реакцією імперських установ на недоліки функціонування Росії, які яскраво висвітила Кримська війна. Певні елементи громадянського суспільства у пореформений період можна виокремити, однак, вимагає додаткового пояснення теза про те, що така політика проводилася цілеспрямовано й відбувався розвиток інститутів громадянського суспільства, забезпечених правовими гарантіями.

2. Можливо, деякого уточнення вимагає дещо сміливе твердження авторки про те, що вперше було досліджено історію становлення та розвиток «пореформених муніципальних органів», «розкрито функції й сферу компетенції Харківської міської Думи та Управи» (с. 19). Адже у історіографічному огляді дисертантка вказує на роботи сучасних дослідників (В.М. Токарев, А.Л. Антонов, В.Л. Маслійчук, А.Ф. Парамонов, О.М. Головка), які досліджували становлення та функціонування харківського самоврядування в останній третині ХІХ – початку ХХ ст. (с. 39, 41, 42).

3. У зв'язку з опрацюванням значного масиву джерельного матеріалу було б доречно, наприклад, в додатках до роботи розмістити хоча б кілька архівних документів, які були вперше запроваджені до наукового обігу.

4. Робота значно виграла б завдяки включенню до джерельної бази матеріалів інших місцевих видань задля характеристики ставлення харків'ян до діяльності

Думи та Управи або матеріали видань інших міст України з приводу реакції урядових установ та населення інших міст на результати діяльності харківської Думи.

5. Можливо, доречно було б більш широко застосувати біографічний метод. За даними дисертантки у досліджуваний період посаду міського голови обіймало 11 чоловік, гласними Думи працювали більше ста чоловік. Однак, значна увага приділена переважно міським головам О.К. Погорілко та Д.І. Багалію, що значно зменшує роль інших голів у процесах розбудови Харкова. В дисертаційному дослідженні аналізується станова приналежність міських голів Харкова з 1871 до 1919 рр. Було б доречно також простежити зв'язок між становою приналежністю міських голів та особливостями діяльності міського самоврядування.

6. Дисертантка зазначає використання математичних методів у дослідженні. Варто зауважити, що математичні методи в історичних дослідженнях передбачають використання кількісних даних не стільки для фінансових підрахунків, скільки для побудови формально-якісних моделей певних явищ. В контексті виконання завдань даного дисертаційного дослідження математичні методи дозволяють виявити у фінансових звітностях за тривалий період часу тенденції щодо фінансових витрат та надходжень до міського бюджету. Було б доречно представити дані у вигляді таблиць або діаграм із відповідним аналізом. Наприклад, застосувати математичний метод разом з порівняльно-історичним та історико-системним методом для дослідження обов'язкових витрат міського самоврядування, що дозволило б виявити ступінь фінансового контролю урядових установ над органами міського самоврядування, простежити динаміку змін у найважливіших статтях видатків. Важливим було б також дослідження надходжень коштів до міського бюджету з метою виявлення факторів, від яких залежало в різні періоди формування бюджету Харкова.

7. У другому розділі, на наш погляд, було б доречно зробити більш ґрунтовний порівняльний аналіз міських законів 1870 та 1892 рр. із аналізом змін умов функціонування та напрямів діяльності міських установ. Це дозволило б з'ясувати якісні зміни у діяльності органів самоврядування. Зокрема, авторка на с. 77 зазначає, що російські «урядовці проголосили метою нової реформи надання умов міським жителям брати участь у веденні міського господарства», тому

актуально дослідити, чи були ці плани впровадженні в контексті реалізації міської реформи. Аналіз законодавства дозволив би з'ясувати реальні можливості міського самоврядування здійснювати у Харкові радикальні зміни.

8. Робота суттєво виграла б, якби разом з наведеними даними про кількісний склад міської Думи, була подана інформація про соціальний склад та загальну кількість населення міста Харкова, що дозволило б встановити відсоток мешканців, які користувалися виборчим правом та репрезентативність міського самоврядування.

9. У третьому розділі дисертаційної роботи А.С. Мясникова звертає увагу на реакцію харківського міського самоврядування на події в Петрограді у лютому 1917 р. та ухвалення Українською Центральною Радою III Універсалу. Можливо, варто було б проаналізувати ставлення політичних діячів до інших важливих суспільно-політичних подій. Особливу вагу має аналіз участі харківського самоврядування у політичних подіях 1917 – 1919 рр. в контексті ролі Харкова у політичній боротьбі більшовиків за владу в Україні. Тим не менше дисертантка робить висновок, що «Револьюційні події лютого 1917 р. відкрили перед харківською муніципальною владою можливості демократичного розвитку й надали право відіграти важливу роль у житті держави в цілому та міста зокрема» (с. 186).

10. Під час дослідження фінансово-бюджетної діяльності міського самоврядування подається значний статистичний матеріал. Можливо, варто було б унаочнити результати роботи у вигляді таблиць, що також сприяло б полегшенню аналізу статистичних даних. На основі вивчення матеріалів кошторисів та документів із фінансовою звітністю авторка робить висновки про зменшення адміністративного контролю над муніципальними установами після реформи 1870 р. (с. 115). Визначення відсоткової частки у кошторисі міста витрат, які здійснювалися на вимогу держави, стало б додатковим аргументом на користь такого висновку. У той же час в роботі неодноразово наголошується на впливі губернських установ на діяльності органів харківського самоврядування.

11. Значною проблемою міського самоврядування будь-якого міста, безумовно, є пошук коштів на реалізації проєктів з міського благоустрою. Найбільше коштів

до міського бюджету, як правила, надходить від оренди землі, промислових підприємств, стаціонарної та ярмаркової торгівлі. Тому в контексті аналізу господарської діяльності харківського самоврядування, доречно було б розкрити відносини цих установ з приватними торговцями та підприємцями.

Дисертантка провела належну апробацію дослідження. Основні результати дослідження викладені в 13 наукових роботах, 1 з яких надрукована у зарубіжному спеціалізованому періодичному виданні, 5 – у фахових виданнях України.

Автореферат здобувачки розкриває основні аспекти дисертаційної роботи та відповідає встановленим вимогам.

Дисертаційна робота Анастасії Сергіївни Мясникової «Муніципальні органи влади міста Харкова (1871 – грудень 1919 рр.)» є завершеним, оригінальним і самостійним дослідженням, яке в повному обсязі вирішує поставлені наукові завдання, відзначається належним професійним рівнем виконання та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року № 567 зі змінами, авторка Анастасія Сергіївна Мясникова заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

О.С. Двуреченська

Вчений секретар

В. Хоседжен